

ДУШЕГРИЖИЕ И ПСИХОЛОГИЧНА ПОМОЩ В ДЕЙНОСТТА НА СВЕЩЕНОСЛУЖИТЕЛЯ И ПСИХОТЕРАПЕВТА: ОСНОВАНИЯ, РАЗЛИЧИЯ, АНАЛОЗИ И КРИТЕРИИ

Паулина Иванова Тодорова

СУ „Св. Кл. Охридски”, София, България, paulitod@abv.bg

Душегрижието е една от най-важните страни на пастирското служение, което се изразява в непрестанни индивидуални грижи за всяка човешка душа, търсеца пътища за истинско богопознание, богообщение и духовно-нравствена обнова. Чрез душегрижието свещенослужителят продължава делото на Исус Христос за спасяване на грешните и за връщане при Бога на всички, които търсят спасение и се нуждаят от духовно ръководство за избавяне от греха и преодоляване на душевните недъзи и кризи: „Не съм дошъл да призова праведници, а грешници към покаяние” (Мат.9:13), „Здравите нямат нужда от лекар, а болните” (Мат.9:12). Затова тази част от пастирското служение се нарича още и „лекуване на души”, а пастирите „духовни лекари”. От друга страна съвършено други са методите на емпирично-експерименталната психология и психотерапия, с които се изследват и откриват причините за патологичните кризи, конфликти и отклонения в психиката на човека при изучаване дълбините на подсъзнанието. Поради това психотерапевтът в своята работа би следвало да се придържа точно в границите на своите компетенции и да е наясно с възможностите на психотерапевтичната дейност, когато не е специално обучен за духовно-нравствено и религиозно ръководство. Цялостната компетентност за душевното лекуване на болния не зависи само от психологичното и психотерапевтичното лечение, но в много случаи може да се поеме и от компетентния в случая духовник. Психотерапията всъщност е „естествена” пастирска дейност, която помага при душегрижието и духовното ръководство, осъществявани от свещенослужителя. Пастирската работа може да се раздели на две категории. Първата група обхваща „природно даденото”, физичното и емпиричното, а втората – „богозададената спасителна цел” на душегрижието. Към първата може да се отнесе всяко усилие с помощта и средствата на научната психология, което духовникът предприема за реализиране на своето дело без да прибегва до дадената му от Бога благодат. Към втората категория спада действието на Божията благодат чрез св.Тайнства, които са най-успешният начин за осъществяване на пастирското служение в делото за изцелението и спасението на човешката душа.¹ „Духовността на личността е залог и предусловие за неограничени възможности. Тя естествено поражда реакция на радост, тъй като искрата Божия внася светлина в тъмнината вътре в нашата земна обвивка... Системата на психотерапията, изхождаща от чисто натуралистични принципи и материалистическо разбиране за човешката психика, е обречена на неуспех. Личността с оглед на психичното ѝ здраве и душевна хармония трябва творчески да се адаптира към разбирането на пределните граници за смисъла на човешкото съществуване, и залогът за това здраве е осъзнатото чувство за духовност и ролята на религиозната вяра в нейния живот. Задачата на консултанта е да научи нуждаещия се от психологична помощ да я приеме достойно и да нормализира духовната динамика, присъща на човешката природа.”² Психотерапевтичният подход в голяма степен е обновителен и ефикасен, имайки за цел лечение и възстановяване на душевното здраве на човека. *Пастирското душегрижие* има назидателен, ръководен и обновителен характер в по-

¹Срв. Корнаракис, Йован. Проблемът във взаимоотношенията между пастирското обгрижване и психотерапията от православна гледна точка. – В: Лечение на душата в православната църква Образ на светеца. Очев дом. 2010, с. 293-302. с. 314-330. Срв. също: Корнаракис, Йован. Шизофрения или аскетизъм. Нови Сад. 1998.

<http://www.bogonosci.com/sluzhenie/pastir/problem-pastir-psihoterapiya>. {Електронна версия, м. март 2013 г.}.

²Киприян (Керн), архимандрит. Православное пастырское служение. Пастырская психиатрия. Москва. 2002, с. 307.

тесен и по-широк смисъл. От своя страна психотерапевтът се обръща предимно към психично-ноетичното измерение в човека с цел да отклони или облекчи съществуващите различни смущения и дисхармония. Макар помощта на духовника да е помощ във вярата, докато психотерапията е специализирана лекарска помощ при психичните разстройства и заболяване на човека, тези дисциплини не се изключват, но могат да се допълват и взаимно да се подкрепят. Христоцентричната психология, както и пастирската терапия, посочват възможностите за плодотворно сътрудничество - включително във формата на екипна работа - между духовника и психотерапевта и в нашата православна среда.³ Констатирането на тези очевидни духовно-нравствени и психологично-педагогически черти на двете дейности теоретично води до припознаване на проблема за *взаимоотношенията между пастирското душегрижие и психотерапията*. Още Карл Г. Юнг открива практическия аспект на този доста остър проблем: „Днес хората посещават психиатър вместо да отидат при свещеник”.⁴ Психотерапията използва изцяло емпирично-експериментални човешки средства-терапевтични методи като анализ на безсъзнанието, хипноза, внушение и др. или медикаментозни и хирургични интервенции. Пастирското душегрижие освен човешките средства използва и свръхестествени начини, каквито са животворната сила на Божиите слова и св.тайнства в Църквата, по чийто път над вярващите се излива Божията благодат. Целта, към която се стремят тези дейности, е различна: *Психотерапията* има за цел душевната терапия на психично болния и се занимава с неговите психофизични симптоми, докато болестта продължава и евентуално не бъде излекувана. След приключването на терапията тя престава да се занимава с болния. *Пастирската дейност и душегрижието* имат за цел духовното прераждане в Христос за придобиване на Царството Божие, т.е. на вечната радост и блаженство. Това са най-сериозните и най-важните различия между педагогичния характер на спасителното пастирско душегрижие и психотерапията.⁵ „В определени духовни сфери на личността всяка болест има на първо място духовна, а след това вече – и психофизиологична природа. Духовният подход не подменя медико-биологичния възглед, а обогатява, допълва и завършва представата за личността.”⁶ Проблемът на невротата днес заема едно от централните места в психотерапията. А. Нидермейер изтъква, че при понятието психотерапия в по-тесен смисъл се има предвид специален метод за лечение на функционалните „психогенни” болести, т.е. невротата.⁷ От изследванията на научната емпирично-експериментална психология и психотерапия е доказано, че невротата започва с нравствени проблеми. Тя е резултат на дълбинна морална криза, която болният изживява вътрешно и с голяма интензивност. Психоанализата се опитва да осветли същността на невротата чрез теорията за личността на човека, която се състои от три дяла.

„*Id (mo)*”. Инстинктивен и вроден аспект на личността, функциониращ изцяло в сферата на несъзнаваното и е свързано с инстинктивните биологични подбуди. То се подчинява на т.нар. принцип на удоволствието, свързан с импулсивни, ирационални и нарцистични маниери. *Id* има ролята на посредник между соматичните (телесни) и психичните процеси в организма.

„*Ego (az)*”. Егото се стреми да изрази и удовлетвори желанията на ид-а в съответствие с ограниченията, налагани от външната среда и социалната реалност и обезпечава самосъхранението на организма. Подчинява се на принципа на реалността, който дава възможност на индивида да преадресира или постепенно да дава изход на ид-а в рамките на

³Срв. *Йеротич, Владета*. Христианство и психологическите проблеми на човека. Москва: Издателският съвет Руской Православной Църкви. 2009, с. 350-378.

⁴Срв. *Jung, Carl G.* Die Beziehungen der Psychotherapie zur Seelsorge, Zürich: Rascher Verlag, 1948. S. 1-39.

⁵Срв. *Литвиенко, К.Л. и Литвиенко, С.В.* Откуда возникают внутренние проблемы и как их преодолеть. Взгляд православного психолога. Редакция Свет Православия. Иваново. 2005, с. 346.

⁶Срв. *Авдеев, Димитрий*. Православна психиатрия. изд. Зографски манастир. 2004, с. 13.

⁷Срв. *Nidermeyer, Albert.* Allgemeine Pastoralmedizin, 2 Bde., Herder. Wien. 1955.

социалните ограничения и съвестта на индивида. Ego-то, за разлика от id-a, прави разлика между реалност и фантазия и се променя в съответствие с новия опит.

„*Super ego (свърх-аз)*”. То е последният компонент на развиващата се личност. По същността си е свързано с обществените норми и стандарти в поведението.⁸ С него се означават всички норми на поведение, табута, ограничения, които регулират поведението, на което придава импулс ид (то/безсъзнателното). Супер-егото е носител на социалната компонента от човешкото поведение и изпълнява основно рестриктивни функции.

В психоаналитичната теория неврозата е вследствие на сблъсък между тези три дяла на личността. Тази теория показва още, че неврозата е етичен проблем. Обаче по-нататъшното изследване на неврозата сочи, че тя не е доказан само нравствен въпрос, а граничи и със свърхемпирични дадености и измерения. „Една от особеностите на човека е, че може да живее само като гледа към бъдещето - *sub specie aeternitatis*” е една от основните тези на В. Франкъл.⁹ Специалистът по медицинска психология от университета в Лондон Е. В. Страус отбелязва, че *основният проблем на човешката душа е този за вината и греха*.¹⁰ В този смисъл Е. Страус¹¹ посочва, че всички авторитетни психолози поддържат това становище. От своя страна в „Теория и терапия на неврозите” В. Франкъл определя т. нар. ноогенни неврози като неврози, възникнали от духовното: „човек, който живее с напрежението на един конфликт на съвестта или под натиска на духовен проблем, както и човек в екзистенциална криза, може да заболее невротично”¹² И още: „ноогенните неврози не възникват от конфликтите между нагоните и инстинктите, а по-скоро от екзистенциални проблеми. Измежду тези проблеми важна роля играе фрустрацията на волята за смисъл”¹³. Така проблемът с неврозата води до неизбежна връзка с определена йерархия на ценностите, чието нарушаване и дисхармония причинява невроза. Тук става въпрос само за ценности, за общочовешки и обществено-обективни вечни норми, които като такива наистина са дадени в естествения нравствен закон и са в съответствие с повеленията, дадени от Бога. Така всяко нарушение или неуважение на дадените от Бога ценности и смущаване на тази ценностна система води до сблъсък на човека със Законодателя Бога. В същност неврозата не е нищо друго освен конфликт на човека с Бога. Както подчертава А. Нидермейер¹⁴, същността на конфликта се демонстрира повърхностно и емпирично-експерименталната психология го открива като несъзнателно потискани комплекси, които влизат в конфликт със съзнателното „аз”. Най-същественото на този конфликт е, че той може да се пренесе в областта на есхатологията за падението на човешката същност. По принцип А. Нидермейер разглежда неврозата като *последница от липсата на вяра у човека в Бога* и като прекъсване на неговите отношения с Божията благодат. Според него анализът на неврозата води почти винаги до проблем с мирогледа, където възниква и съответното антагонистично противопоставяне. „По този начин неврозата има на първо място духовна, и едва след това психофизиологична природа. Дълбоката невроза е показател за нравствено неразположение, за духовно-душевно безредие. Формите ѝ са различни: неврастения (униние „плач на душата” или раздражителност, нетърпимост); истерия, която е тясно свързана с греховете гордост и тщеславие; невротична натрапчивост. Грехът като корен на всяко зло е близо до

⁸Вж. Фройд, Зигмунд. Отвъд принципа на удоволствието. София. 1992; същ. авт.: Аз и То: Природата на несъзнаваното. София. 1997.

⁹ Виктор Франкъл. Увод в логотерапията: Смисълът на живота. София. 2000, с.80.

¹⁰ Straus, E. W. *Phaenomenological Psychology: Selected Papers*. New York: Basic Books, 1966. с.16.

¹¹ Straus, E. W. Цит. съч., с.16.

¹² Франкъл, Виктор. Теория и терапия на неврозите. София: ЛИК. 2001, с. 164.

¹³ Франкъл, Виктор. Увод в логотерапията: Смисълът на живота, с. 94.

¹⁴ Срв. *Nidermeyer, Albert. Handbuch der speziellen Pastoralmedizin*, 6 Bde. (Das menschliche Sexualleben; Ehe und Sexualleben; Schwangerschaft, Abortus, Geburt; Der ärztliche Eingriff; Seelenleiden und Seelenheilung; Sterben und Tod), Herder, Wien 1949-1952.

невротичните разстройства... Извършвайки се в дълбините на човешкия дух, той възбужда страстите, дезорганизира волята, извежда изпод контрола на съзнанието, емоциите и въображението... Неврозата е само частен случай на последствие от греха. Човек трябва, уповавайки се на Божията помощ и милосърдие, да се кае и да се поправя.”¹⁵

Богословски много добре е аргументирана теорията за неврозата на виенския психолог-психотерапевт Игор А. Карузо, който се определя като православен християнин.¹⁶ Той изтъква, че неврозата е свързана с въпроса за прегрешенията и лъжата. От една страна, тя трябва да се разглежда като израз на греховност, а от друга - като позитивен знак за движение в посока към истина и напредък. Затова неврозата в своя негативен аспект представлява лъжа за живота от духовно-нравствен и религиозен характер, тъй като се обуславя от абсолютните ценности, а от позитивната си страна тя е опит за откриване на човешката лъжа и възвръщане към верния начин на живот. Кризисното задълбочаване на неврозата И. Карузо приписва на хипертрофираното „аз”, като подчертава, че тя като отклонение от йерархията на действителните ценности е начин за обобщаване на релативните ценности... Неврозата е болест на лошата съвест. С това становище обаче той не твърди, както обяснява това Алберт Нидермейер, че винаги всяка вина причинява невроза, но че тя се поражда от неадекватния сблъсък с чувството за провинение. Само светостта според И. Карузо може да ни съхрани от последиците на неврозата, тъй като в нея се намира правилното решение за превъзможване на екзистенциалните проблеми.¹⁷ Следователно психотерапията като вид лечение не е нищо друго, освен опит за борба с последиците на “неправилния сблъсък с чувството за вина” - на неадекватния конфликт с греха. С други думи тя се противопоставя на греха в по-широк, но и в по-тесен смисъл на тази дума. Старае се да реши един нравствен или по-точно духовно-религиозен въпрос за възстановяване на хармоничните връзки между „аз-а”, т.е. личността на болния и йерархията на обективните ценности, както посочва това И. Карузо. Това нарушаване на отношенията между „аз-а” и йерархията на обективните ценности създава безкрайно и обезпокоително множество от невротизи, чийто главен симптом е тревожността и агонията. „Това не е страх от реална опасност, а необяснима тревожност, метафизична агония”.¹⁸ Като се старае да излекува духовно-религиозната тревожност, да отклони последиците от погрешното сблъскване с греха, психотерапията стъпва вече на чужда почва. Тя посредничи при решаване на проблема с други гранични дейности и дисциплини, от които би трябвало да се очаква разрешение от различен изходен пункт и характер, т.е. на пастирското душегрижие. Когато психотерапията официално приеме, че неврозата е проблем от духовно-религиозен характер, тогава тя признава, че стъпва на почва, на която не е компетентна да работи. Психиатърът и психотерапевтът трябва добре да разберат, че развоят на лекуването на определени душевни болести се разделя на *два стадия*. *Първата фаза* на лекуването представлява неговият *отрицателен аспект*, който се състои в „разбиването” на „идолите”, на патологичните психични комплекси, които болният е изградил и които са предизвикали неврозата. За *втория стадий* може да отговаря компетентно свещенослужителят, който окончателно трябва да изрази мнение по духовно-религиозните въпроси на психотерапевтичното третиране. Анализите на К. Юнг доказват този факт с много примери за причините на неврозата.¹⁹ Това заместване се случва с или без знанието на болните, но винаги със знанието на психиатъра. Той би могъл според А. Нидермейер да констатира, че „загубата на ориентация в живота е

¹⁵Срв. Авдеев, Димитрий. Православна психиатрия, с. 20-21.

¹⁶Срв. Caruso, Igor Alexander. Psychoanalyse und Synthese der Existenz. Beziehungen zwischen psychologischer Analyse und Daseinswerten. Herder. Wien. 1952, S.195-210; същ.авт. Die Trennung der Liebenden. Wien. 1968.

¹⁷Caruso, Igor Alexander. Цит. съч., S.195-210.

¹⁸Пак там.

¹⁹Срв. Jung, Carl G. Die Beziehungen der Psychotherapie zur Seelsorge, S. 1-39.

основната причина за невротата и агонията на нашето време”²⁰. Психологията и психотерапията помагат само при поставянето на диагнозата и дефинирането на причините, които допринасят за „анализирането” и „катализирането” на основните причини, довели до състоянието на невроза. „Целта на психотерапията е изцеляване на душата, а целта на религията е спасението на човешката душа”.²¹ Само някои от съвременните методи на лечение се приближават към истинската терапия на душата. „...Християнинът психотерапевт е призван да различи контурите на вечния образ на личността, да установи причините за неговата деформация, да предложи психотерапия, която би могла да пробуди личностното самосъзнание и да предостави средства и помощ за човека, стремящ се съзнателно и активно към оздравяване. Участието на волята на пациента е задължително условие за лечение, а осъзнаването на случващото се с него е необходимо условие за оздравяване. Само при болести, предизвикани от органични повреди, лечението може да се провежда без волята на човека, доколкото тя не е изявена. Лечението трябва да е насочено към пробуждане на свободната самоосъзнаваща се личност.”²²

„Психиатрията в ръцете на пастира е спомагателно средство за откриване не на греха, а на патологичните явления, свързани с психиатричните заболявания, т.е. с душевните, а не с духовните... За православния свещеник е важно да се запознае с подобни трудове и след осмисляне да избере онова, което може да се окаже целесъобразно с духа на православното пастирство и съобразно условията на живот.”²³ Психотерапията посредством лекуването на невротата разкрива в повечето случаи нейната същност, поставена в отношение към правилното решаване на проблеми от духовно-религиозен характер. Психотерапевтът не е упълномощен да предложи необходимото разрешение точно на тези проблеми, потискащи душевно болния и лично да допринесе за социализирането на пациентите в живота. Въпреки всичко от само себе си се налага на практика психотерапевтът или психиатърът, макар и некомпетентни да изпълняват пастирски задължения. Така непрекъснато излизат на повърхността две общи характерни черти на психотерапията и на пастирското душегрижие, а именно: *Предметът*, с който се занимават е интересът към човека, изпаднал в криза и депресия при търсене на истински смисъл и ценностна система в живота. *Целта* им е еднаква: психофизичното възстановяване, нравствено доизграждане и спасение на страдащия човек. „Могат да се формулират следните две основни задължения на свещеника по отношение на болните: Да се подтикне психично болният към медицински преглед и в случай на необходимост – към систематично лечение. Да помогнат на болният в борбата с психичните аномалии, в критично осъзнаване и преодоляване на аномалиите на характера и поведението му. От свещенослужителя се изисква не само подготовка в областта на душегрижието чрез учебници по пастирско богословие, нравствено богословие и аскетика, но и познаване в някаква степен на психологията и пастирската психиатрия. Това не ще навреди на неговата „духовност” и православност.”²⁴ Свещенослужителят – озарен от искрена вяра, с помощта и силата на Архипастира Христос и очертаният от Него път на духовна обнова и спасение – може да обгрижва с познания и компетентност вярващите, като в еклезиалната общност се дава възможност винаги да се разрешават и най-тежките пастирски проблеми в областта на душегрижието. Заедно с това не трябва да се пренебрегва ценността на психологичните изследвания и студии като спомагателни средства в пастирската помощ и консултация, с чиято помощ свещенослужителят ще може да прониква по-задълбочено в тайнствените и непознати дълбини на човешката душа.

²⁰ Вж. *Niedermeyer, Albert*. Allgemeine Pastoralmedizin. Wien. 1955.

²¹ Срв. *Франкъл, Виктор*. Лекарят и душата. Основи на логотерапията и екзистенциалната анализа. София. 2001.

²² Срв. *Аксюци, Виктор*. По сеню Креста. Москва. 1997, с. 269.

²³ *Киприян (Керн), архимандрит*. Православное пастирское служение. Пастирская психиатрия, с. 308.

²⁴ *Киприян (Керн), архимандрит*. Цит. съч., с. 308-309.